

Magdalena Duda-Seifert, Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki, Uniwersytet Wrocławski
magdalena.duda-seifert@uni.wroc.pl

Kryteria oceny atrakcyjności turystycznej obiektów architektury w świetle literatury

Słowa kluczowe: zabytki architektury, walory kulturowe, waloryzacja

Streszczenie: W artykule dokonano przeglądu podstawowych metod oceny atrakcyjności turystycznej, a następnie zebrano i poddano analizie porównawczej kryteria oceny atrakcyjności turystycznej obiektów architektury przedstawione w polskiej literaturze z zakresu geografii turystyki. Wyniki omówiono i przedstawiono w postaci tabeli z uwzględnieniem pięciu podstawowych kategorii kryteriów. W podsumowaniu zawarto krytyczne uwagi oraz postulaty dotyczące dalszego ukierunkowania badań nad tematyką oceny walorów kulturowych, jakimi są obiekty architektoniczne, dla turystyki.

1. Wprowadzenie

Zagadnienie oceny walorów turystycznych stanowi istotny element procesu planowania rozwoju turystyki, przy czym najtrudniejsze są dobór właściwej metody oraz kryteriów. W geografii turystyki ocena atrakcyjności mieści się w dwóch grupach tematycznych, a mianowicie dotyczących oceny przydatności przestrzeni turystycznej dla ruchu turystycznego i procedur związanych z klasyfikacją przestrzenną zjawisk turystycznych na podstawie kryteriów zintegrowanych [Warszyńska i Jackowski 1978, s. 42-54].

Większość autorów zajmujących się problemami waloryzacji turystycznej w Polsce poświęciła prace ocenie środowiska geograficznego dla potrzeb turystyki wypoczynkowej [Mileska 1963, Kostrowicki 1970, Bartkowski 1971, Wyrzykowski 1986]. Jedne z nielicznych publikacji na temat miejscowości krajoznawczych opracowali Warszyńska [1970] oraz Przybyszewska-Gudelis, Grabiszewski i Iwicki [1979], podczas gdy Mikos von Rohrscheidt zaproponował metodę waloryzacji potencjału turystyczno-kulturowego dla mikroregionów Polski [2008, s. 417-438] oraz metodę oceny potencjału turystyczno-kulturowego w odniesieniu do szlaków kulturowych [2010, s.69-174]. Metody badań nad atrakcjami turystycznymi zebrał i omówił Kruczek [2011, s.65-130]. Poza pojedynczymi publikacjami z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dopiero pod koniec lat dziewięćdziesiątych metodyką oceny atrakcji krajoznawczej zajął się Nowacki [2000a, 2000b, 2002, 2007, 2009]. Przedstawicielami środowiska architektów, którzy podjęli próby waloryzacji zabytków architektury dla potrzeb turystyki, byli Mikułowski i Grabiszewski, obaj w pracach doktorskich. Pierwszy z wymienionych zrealizował temat „Zabytki architektury jako walory krajoznawcze na tle zasobów turystycznych Polski” [1976a], podczas gdy drugi zajął się problematyką oceny zabytkowych układów miast jako waloru krajoznawczego [2007]. Z przeglądu literatury wynika, że dotychczas nie opracowano modelu postępowania naukowego dla kompleksowej oceny turystycznego waloru kulturowego, jakim jest zabytek architektury.

Walory turystyczne definiowane są jako „specyficzne cechy środowiska naturalnego oraz przejawy działalności człowieka, które są przedmiotem zainteresowania turystów” [Lijewski i in. 2008, s.16]. W literaturze anglosaskiej odpowiednikiem waloru jest atrakcja turystyczna, rozumiana jako cokolwiek, co „skłania turystów do opuszczenia domu” [Lew 1987, s. 554]. Atrakcje stanowią „jedną z głównych motywacji przy wyborze celu podróży przez turystów i jako takie są rdzeniem ogólnego produktu turystycznego” [Middleton 1996, s. 262]. Pojęcie atrakcji jest jednak pojęciem szerszym – walory wchodzi w skład atrakcji turystycznych,

obok np. poziomu cen, infrastruktury turystycznej czy postaw lokalnej społeczności. Kruczek [2002, s.38-39] podkreśla, że walory turystyczne należy traktować jako kategorię bardziej obiektywną, która stanowi potencjał rozwoju zjawisk turystycznych, natomiast atrakcje turystyczne są elementem subiektywnym „gdyż ich obecność na rynku i w świadomości potencjalnego turysty wymaga odpowiednich zabiegów organizacyjnych i promocji”. Walory krajoznawcze dzielą się na dwie podstawowe grupy – walory przyrodnicze i pozaprzyrodnicze, zwane inaczej antropogenicznymi lub kulturowymi⁵⁴. Te ostatnie kreują tak zwany turystyczny potencjał kulturalny⁵⁵ [Warszyńska i Jackowski 1978, s. 43]. Nie ulega wątpliwości, że stanowią one jedno z najważniejszych walorów kulturowych, stanowiąc podstawowy potencjał dla rozwoju turystyki, a zwłaszcza turystyki kulturowej⁵⁶.

Zadania poniższego opracowania skupiają się zatem w pierwszej kolejności na dokonaniu przeglądu stosowanych metod oceny atrakcyjności turystycznej, a następnie na analizie porównawczej kryteriów stosowanych w badaniach poświęconych ocenie obiektów architektury jako walorów kulturowych. Celem artykułu jest ocena stanu badań w zakresie tej tematyki oraz określenie perspektyw dalszego postępowania badawczego na polu analizy i oceny wartości obiektów architektury dla rozwoju turystyki kulturowej.

2. Metody oceny atrakcyjności turystycznej

Atrakcyjność turystyczna jest zjawiskiem złożonym i różnie definiowanym w literaturze. Można ją rozumieć jako siłę, z jaką dane miejsce, obiekt lub zjawisko przyciąga odwiedzających. W publikacji Rogalewskiego [1974, s. 115] i zgodnie z jego wytycznymi w pracach Instytutu Turystyki [Mikułowski 1976b, s.239, Przybyszewska-Gudelis i in. 1979, s. 74] wymienia się trzy zasadnicze elementy składowe atrakcyjności turystycznej, a mianowicie wielkość i jakość walorów turystycznych, stopień zagospodarowania turystycznego oraz dostępność komunikacyjna regionu i zapewnienie turystyce odpowiedniej mobilności w terenie.

Atrakcyjność turystyczna może być ujmowana w trzech znaczeniach [Kowalczyk 2001, s. 36]:

- a) atrakcyjność ideograficzna - jako wynik różnych klasyfikacji, kategoryzacji (np. zabytek klasy „0”)
- b) może wynikać z przyjęcia określonej techniki badawczej (np. atrakcyjność obszaru określona metodą bonitacji punktowej)- ocena atrakcyjności w tym wypadku nazywana jest waloryzacją lub oceną zasobów
- c) może być wynikiem subiektywnego spostrzegania, w którym obiekt jest oceniany przez pryzmat własnych doświadczeń, przekonań i wartości

Analizie zostaną poddane dwa pierwsze podejścia, podczas gdy postrzeganie atrakcyjności przez indywidualne podmioty podlegają badaniom o charakterze jakościowym, jakie tylko częściowo uwzględniał w swych pracach Nowacki, co zostanie przedstawione poniżej.

⁵⁴ Nowacki proponuje, żeby walory krajoznawcze utożsamiać z pojęciem dziedzictwa [2000a, s.114], podobnie jak Middleton [1996, s. 11], który określa budowle historyczne miejscami dziedzictwa. We wcześniejszym okresie polscy autorzy za Rogalewskim umieszczali zabytki architektury w kategorii walorów dóbr kultury, przy czym traktowali je bądź jako odrębną grupę, bądź łącząc z zabytkami budownictwa lub nawet urbanistyki

⁵⁵ potencjał turystyczny jest definiowany jako wszystkie elementy środowiska geograficznego człowieka, które mogą być wykorzystywane do uprawiania bądź zajmowania się turystyką [Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010, s.53].

⁵⁶ wg danych amerykańskiej National Trust for Historic Preservation w latach 1992 - 2002 ponad połowa stanów USA powołała formalne programy rozwoju turystyki kulturowej [Hargrove 2002, s.10] ; Por. Mikos von Rohrscheidt [2008, s. 54];

2.1. Atrakcyjność ideograficzna

W aspekcie atrakcyjności ideograficznej podstawowym sposobem wyróżnienia obiektów architektury⁵⁷ o szczególnych wartościach i otoczenia ich ochroną prawną w Polsce jest uznanie ich za zabytki. Pierwsza w Polsce definicja zabytku określiła go jako „każdy przedmiot, tak ruchomy jak i nieruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną, stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej i zasługujący wskutek tego na zachowanie” [*Rozporządzenie...*1928, Art.1]. W roku 1962 roku dodano określenia: „mający znaczenie dla rozwoju dziedzictwa kulturalnego” oraz „posiadający wartość naukową” [*Ustawa...*1962, Art.2], podczas gdy w najnowszym akcie prawnym pojawiło się uzupełnienie w postaci stwierdzenia, że stanowi on „świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, którego zachowanie leży w interesie społecznym” [*Ustawa...*2003, Art.3]. Formami ochrony zabytków w Polsce są poza wpisem do rejestru zabytków także uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego czy ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego [*Ustawa...*2003, Art.7]. Często dzieje się jednak tak, że obiekty nieuwzględnione w rejestrze stanowią w większym stopniu przyciągają zainteresowanie turystów niż niektóre obiekty zarejestrowane. Z wnioskiem o wpis może występować bowiem nie tylko konserwator zabytków, ale i właściciel obiektu, liczący na znaczne ulgi związane wówczas z jego remontem. Na liczbę obiektów widniejących w rejestrze ma także wpływ aktualna polityka ochrony zabytków i dokładność inwentaryzacji w danym województwie [Genga, 1974, s. 101-105]. Można więc uznać, że punktem wyjścia do oceny potencjału obiektów architektury dla turystyki może być skorzystanie z rejestrów zabytków nieruchomych, choć są one często niepełne, jednak podejście takie wymagałoby uzupełnienia o inne metody, biorąc pod uwagę bardzo dużą liczbę zabytków architektury⁵⁸.

Taką próbę wartościowania zabytków architektury podjęli w Polsce w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych dwudziestego wieku historycy sztuki w *Spisie zabytków architektury i budownictwa* [1964], wprowadzając ich podział na klasy, który został powtórzony w wydaniu drugim składającym się z 17 zeszytów dotyczących poszczególnych województw [*Zabytki...* 1971-73]. Podział na pięć klas oparto na ocenie znaczenia naukowego, artystycznego i historycznego zabytków, a także stopnia powszechności ich występowania. Zabytki architektury i budownictwa oraz ich zespoły zaliczone do obiektów grupy "0" były w tej klasyfikacji obiektami o najwyższej w skali światowej wartości, natomiast w grupie IV znalazły się obiekty w złym stanie technicznym i te, których wartość uznano za minimalną. Klasyfikacja ta stanowiła pewnego rodzaju wykładnię atrakcyjności obiektów architektury, jednak wpłynęła negatywnie na politykę rozdzielnictwa środków finansowych, pozbawiając zabytki klasy IV, a nawet III szansy na remont czy odbudowę [Pruszyński 1989, s. 204-208]. W związku z tym zaniechano powoływania się na ten podział od 1975 roku, choć często odwołują się do niego nawet współcześni autorzy.

Dla potrzeb szczególnej ochrony obiekty znaczące z punktu widzenia kraju mogą uzyskać status szczególny, który nadaje się w Polsce poprzez wpis na listę Pomników Historii dokonany przez osobę Prezydenta Rzeczypospolitej [*Ustawa...* 2003, Art.15]. Niestety, po pierwsze dobór obiektów ma charakter dość przypadkowy, gdyż wpis następuje na wniosek złożony przez gestora bądź właściciela obiektu, po drugie brak promocji powoduje, że kategoria ta jest słabo rozpoznawalna przez potencjalnych turystów.

Dzieła wybitne dla historii ludzkości i wymagające szczególnej w związku z tym ochrony uzyskują wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO [*Konwencja...* 1972, Art.11]. W tym przypadku promocja ma zasięg międzynarodowy i uzyskanie takiego wpisu pociąga za sobą

⁵⁷ wyróżnikami architektury są wartości estetyczne i artystyczne charakteryzujące jej dzieła w odróżnieniu od budownictwa [*Słownik ...* 2007, s. 18-19].

⁵⁸ np. 31 grudnia 2014 roku w rejestrze zabytków nieruchomych dla Polski było 68 639 obiektów, w województwie dolnośląskim 8304, a np. w roku 2009 w powiecie jaworskim województwa dolnośląskiego - ponad 300 [http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych;Program...2009]

zwiększone działania marketingowe, co powoduje wzrost zainteresowania turystów. Taki wpis uprawnia bowiem obiekt do używania znaku WH, stanowiącego certyfikat waloru najwyższej jakości. Obok zabytków pozostałe kategorie w zakresie kultury obejmują grupy budynków i obszar. Światowe Centrum Dziedzictwa ustanowiło bardzo wysokie wymagania i rygorystyczną procedurę uznawania nominowanych walorów za elementy dziedzictwa światowego [Kryteria...]. Znaczenie umieszczenia na takich listach dla kształtowania ruchu i popytu turystycznego pośrednio wykazały badania przeprowadzone w wybranych obiektach przez Fedyka i in. [2014, s.7].

Powstały również klasyfikacje i waloryzacje zabytków architektury przeprowadzone pod kątem potrzeb turystyki. Ich cechą jest przeprowadzona wcześniej selekcja i wskazanie tych obiektów, które, zdaniem autorów, cieszyć się mogą większą lub mniejszą popularnością wśród turystów. Według Przybyszewskiej – Gudelis i współautorów [1979, s.44] procedury te cechuje dość wysoki subiektywizm w ocenie rangi i atrakcyjności zabytków. Jako przykład można wymienić *Atlas zabytków architektury w Polsce* Łozińskiego i Miłobędzkiego [1967], w którym autorzy zaproponowali klasyfikację gwiazdkową opisywanych obiektów, wyróżniając dwoma gwiazdkami kilkadziesiąt uznanych przez nich za obiekty wybitne, o wysokim poziomie i oryginalnych cechach nawet w skali europejskiej, a jedną gwiazdką kilkaset zabytków, stanowiących reprezentatywne przykłady architektury ziem polskich. Do wydawnictw tego typu należy zaliczyć także przewodniki turystyczne, w tym te proponujące gotowe klasyfikacje. Taki system przyjęto w serii francuskich przewodników *Michelin* (system gwiazdkowy) czy niemieckich *Baedeker*. W przypadku pierwszej z wymienionych trzy gwiazdki oznaczają obiekt, który należy koniecznie zobaczyć, a więc wart zaplanowania jako celu podróży, dwie gwiazdki stanowią zalecenie, że jest on „wart odwiedzin”, a więc zaplanowania jako celu wycieczki objazdowej w regionie pobytu, a jedna gwiazdka opisuje obiekt jako godny uwagi, a więc wart zobaczenia podczas odwiedzin w danym miejscu.

2.2. Metody oceny atrakcyjności oparte o wybrane techniki badawcze

Analiza atrakcyjności turystycznej może zostać przeprowadzona przy zastosowaniu [Tomczyk, 2005, s.22-23] :

- a) metod ilościowych - prostych miar porządkowania przestrzeni, m.in. metody bonitacji punktowej
- b) metod o większym stopniu agregacji, takich jak: metoda modelowa, metody analizy czynnikowej, taksonomicznych czy syntetycznych miar rozwoju
- c) metod jakościowych.

Bardziej złożone miary, takie jak metoda analizy czynnikowej, metody taksonomiczne oraz syntetyczne miary rozwoju, stosuje się do wielowymiarowych analiz porównawczych w badaniach ekonomicznych na przykład dla miejscowości turystycznych. Warunkiem ich zastosowania jest jednak dostępność odpowiedniego materiału statystycznego, co nie jest możliwe dla poszczególnych obiektów zarchitektury.

Ocena walorów kulturowych dla potrzeb turystyki pozostaje zadaniem metodycznie trudnym, podobnie jak ocena walorów przyrodniczych. Nie ma ona charakteru absolutnego, ale mniej lub bardziej ściśle, w zależności od przyjętych kryteriów i metod. Według Bartkowskiego [1971, s. 264] ocena środowiska geograficznego powinna zawierać poza wyróżnieniem pewnych „jakości” także ich wartościowanie. W odniesieniu do obiektów architektury najczęściej wykorzystywano dotychczas metodę bonitacji punktowej, a w jej ramach wprowadzano różne kryteria oceny, którym poświęcony będzie rozdział trzeci artykułu. Metoda ta polega na przypisywaniu poszczególnym cechom jakościowym (walorom kulturowym), odpowiedniej liczby punktów według ustalonej skali. Punkty można przy tym przyznawać zarówno za występowanie analizowanych elementów potencjału turystycznego (punkty dodatnie), jak i za ich brak lub niską jakość (punkty ujemne). Przyjmuje się skalę bonitacyjną, która jest funkcją określającą związek między cechą – zmienną a liczbą punktów. W ten sposób można sprowadzić

do wspólnego mianownika różne cechy, a sumowanie punktów odnoszących się do poszczególnych cech daje możliwość uzyskania syntetycznej oceny. Suma otrzymanych punktów nie wyraża bezwzględnych wartości, lecz oceny względne, które dają możliwość przeprowadzania porównań, a tym samym kwalifikacji opartej na kryteriach wyrażonych w sposób ilościowy [Bartkowski 1971, s. 265-269]. Istnieją różne warianty tej metody i obserwuje się znaczną dowolność w jej stosowaniu [Warszyńska, Jackowski 1978, s. 50], co wzbudza wiele kontrowersji wśród geografów. Rzetelność otrzymanych przy jej zastosowaniu wyników zależy przede wszystkim od trafnego doboru kryteriów oceny i przyjętych skali punktowych. Według Grabiszewskiego [2007, s. 274] waloryzacja elementów antropogenicznych, których wartość pozostaje cechą subiektywną dla odbierającego wrażenia, w aspekcie ich atrakcyjności turystycznej, nie powinna być dokonywana wyłącznie przy pomocy metod o punktowej interpretacji wyników, a metoda bonitacji punktowej powinna być jedną z kilku – pomocniczą, pośrednią. Postulowane są zwłaszcza zastosowanie kompleksowych badań terenowych ze szczegółową inwentaryzacją obiektów o cechach zabytkowych i oceną ich rangi, kondycji i funkcji [Myga-Piątek 2007, s. 105] czy metody ekspertów, określanej również mianem metody delfickiej, umożliwiającej ustalenie optymalnej listy kryteriów oceny i wagi punktów [Zajadacz i Śniadek 2009, s. 50].

Pomimo krytycznych ocen metoda bonitacji punktowej dostarcza przydatnego materiału do użytku planowania przestrzennego, a szczególnie duże jej walory dla dokonywania ocen wskazuje Bartkowski [1971, s. 268-269], odnosząc je głównie do opracowań dotyczących większych obszarów, tak jak zastosowała ją Warszyńska w pracy poświęconej waloryzacji miejscowości [1970]. W odniesieniu do punktowych walorów krajoznawczych, w tym zabytków architektury zastosował ją między innymi Mikułowski [1976a, 1976b, 1978].

W polskiej literaturze przedmiotu, jak opisano powyżej, stosowane są metody oceny walorów turystycznych, dających się sprowadzić do cech ilościowych, bardzo skromne są natomiast próby kompleksowej oceny walorów z uwzględnieniem metod jakościowych. Atrakcyjność jest kategorią złożoną, a wyniki jej oceny zazwyczaj są obciążone możliwością błędu wynikającego z subiektywizacji procesu, dlatego badania nad percepcją walorów turystycznych mieszczą się w nurcie metodologii interpretacyjnej (humanistycznej). Najczęściej jednak podejmowano próby łączące metody ilościowe i jakościowe. Najbardziej rozpowszechnione metody oceny atrakcji sprowadzają się do sporządzania rankingów w oparciu o opinie ekspertów (metody delfickie), jak i odbiorców- turystów [Kruczek 2002, Fedyk et al 2014]. Próbę autorską oceny atrakcyjności obiektów architektonicznych z pozycji eksperta podjęła Deja [1980]. Nowacki [2007] przeanalizował przypadki wykorzystania kompleksowych metod oceny atrakcji turystycznych w niektórych studiach regionalnych, obejmujące klasyfikację ideograficzną, prowadzącą do wyróżnienia typów atrakcji, a następnie badanie preferencji turystów i ocenę dostępności z wykorzystaniem np. metody sędziów kompetentnych czy przydzielania wag przy użyciu metody kartograficznej. Pomiar siły oddziaływania atrakcji często przeprowadzany jest w oparciu o metody sondażu diagnostycznego i wywiadu. Norweska metoda oceny odbioru atrakcji oparta o satysfakcję zwiedzających została wykorzystana na gruncie polskim do pomiaru potencjału atrakcji krajoznawczej przez Nowackiego [2000] i Kruczka [2002]. Podobnie Nowacki pogłębił analizę percepcji jakości produktu atrakcji poprzez wykorzystanie techniki SWOT w ramach badań sondażowych [2002].

3. Kryteria oceny atrakcyjności turystycznej zabytków architektury

Dotychczasowe opracowania dotyczące waloryzacji obiektów architektury z punktu widzenia turystyki różnicują się już na poziomie składników atrakcyjności turystycznej, a różnice te pogłębiają się w dyskusji nad kryteriami jej oceny.

W świetle badań Przybyszewskiej-Gudelis i współautorów w krajoznawstwie dominuje ranga walorów, wywołujących szczególne zainteresowanie turystów, podczas gdy stan dostępności komunikacyjnej i zdolność obsługowa urządzeń mają charakter wtórny, zależny od atrakcyjności krajoznawczej miejscowości i niejako ją wspomagający [1979, s. 76]⁵⁹. Podobne zdanie prezentowali autorzy opracowania *Geografia turystyki Polski* [Lijewski i in. 1985, s. 126].

Kryteria klasyfikacji i waloryzacji zabytków architektury pod kątem potrzeb turystyki proponowali między innymi Rogalewski [1974], Mikułowski [1976a, 1976b], Przybyszewska-Gudelis z zespołem [1979], Grabiszewski [2007] i inni (Tab.1). Co do niektórych cech autorzy ci byli zgodni, podczas gdy inne traktowane były mniej lub bardziej precyzyjnie, można jednak przeprowadzić na podstawie dostępnej literatury analizę porównawczą, która umożliwiła zaproponowanie pięciu podstawowych kategorii kryteriów (Tab.1).

Jednym z pierwszych, który podjął tę tematykę, był Rogalewski, który wyróżnił [1974, s. 20] cztery podstawowe cechy w procesie oceny wartości zabytku architektury dla potrzeb turystyki, a mianowicie:

- ocenę artystycznej, historycznej, a w pewnym stopniu i naukowej wartości zabytku architektury jako element wyjściowy – można tę cechę określić jako ocenę rangi zabytku,
- więź uczuciową turystów z zabytkiem,
- walory estetyczno-widokowe wynikające z usytuowania w krajobrazie, ukształtowania bryły, osobliwości form itd.;
- formę, w jakiej udostępnia się go turyście (stopień zachowania, stan techniczny, sposób ekspozycji itp).

Właściwie większość proponowanych w późniejszym okresie przez polskich autorów kryteriów waloryzacji zabytku architektury można odnieść do tych czterech cech, jednak pojawiły się próby ich uszczegółowienia dla oceny rangi artystycznej, historycznej i naukowej obiektu (Tab.1).

W roku 1975 Nespiak [s.1-6] dość skromnie określiła tylko trzy kryteria oceny atrakcyjności turystycznej zabytku architektury, nie wnosząc swą propozycją nic nowego, wymieniając mianowicie: obiektywnie udokumentowaną wartość naukową i artystyczną, wartości historyczne związane z pamiętnymi wydarzeniami oraz wybitnymi osobistościami oraz stan zachowania.

Z kolei Mikułowski [1976a, s. 243] rozbudował znacznie propozycję waloryzacji w pracy doktorskiej, proponując dziewięć cech obiektu architektury decydujących o jego atrakcyjności dla turystyki, a mianowicie:

- walory architektoniczne i wiek, które można odnieść do oceny wartości artystycznej oraz związek z wydarzeniami historycznymi, instytucjami lub wybitnymi osobistościami, który z jednej strony wpływa na wartość historyczną obiektu, z drugiej powoduje powstanie więzi emocjonalnych turystów z zabytkiem (o ile odnoszą się one do historii kraju pochodzenia turysty)
- usytuowanie w krajobrazie, założenia przestrzenne i rozmiary obiektów, które można potraktować jako walory estetyczno-widokowe,
- stan zachowania zabudowań oraz stan zachowania i wyposażenia wnętrza,

Jeszcze bardziej rozbudowaną klasyfikację, bo obejmującą w sumie jedenaście korzystnych cech niezbędnych lub podnoszących atrakcyjność turystyczną waloru krajoznawczego zaproponowali Przybyszewska - Gudelis i współautorzy [1979, s. 81-82]. Są to:

⁵⁹ atrakcyjność krajoznawcza miejscowości jest definiowana jako „charakteryzujący ją zespół cech, który powoduje budzenie zainteresowania tą miejscowością dzięki nieprzeciętnym wartościom estetycznym i poznawczym całej miejscowości, jej obiektów lub występujących zjawisk, czego efektem jest jej zwiedzanie przez turystów przybyłych specjalnie w tym celu lub osoby, które przebywają w danej miejscowości z innych powodów” [Przybyszewska-Gudelis 1979 s. 76-77]. Analogicznie można w takim razie przyjąć, że to ranga walorów w odniesieniu do zabytków architektury decyduje o ich atrakcyjności turystycznej, a pozostałe elementy mają charakter wtórny.

- wyrazistość cech stylowych, nowatorstwo rozwiązań technicznych oraz czytelność układu zabytkowego, które stanowią uszczegółowienie oceny wartości zabytkowej i historycznej obiektu,
- interesujące podania historyczne lub legendy towarzyszące obiektom, które mogą ponieść wartość historyczną lub wpłynąć na więź emocjonalną turystów,
- usytuowanie obiektu, spektakularność form i zjawisk, osobliwości i cechy unikalne obiektów oraz monumentalność, czyli znaczna kubatura założeń, które podnoszą ich walory estetyczno-widokowe,
- dobra dostępność zwiedzania oraz atmosfera zespołu zabytkowego (wpływ detalu architektonicznego, oświetlenie itp.), a także stopień zachowania zespołu i obiektu, które można potraktować jako formy udostępnienia turystom,

Klasyfikacja Przyłęckiego [1980, s. 129-130] nie wniosła nowych treści, podkreślił on jedynie cechy związane z oceną rangi artystycznej i historycznej uznając, że zainteresowanie zabytkiem jako dziełem sztuki zależy od czasu jego powstania, od znajomości wydarzeń historycznych związanych z zabytkiem oraz od rozpoznania jego autorów i rodowodu artystycznego.

Według Orzechowskiej-Kowalskiej badającej obiekty sakralne Krakowa [1998, s. 202] o ich atrakcyjności dla turystów decyduje jedenaście elementów, a mianowicie:

- forma architektoniczna, autentyzm, unikalność i zgromadzenie dzieł sztuki, które można potraktować jako elementy podnoszące ich rangę,
- tradycja, specyficzna atmosfera (w przypadku obiektów sakralnych duchowa czy symboliczna), które powodują powstanie więzi uczuciowych czy duchowych odwiedzających z obiektem,
- czytelność i dekoracyjność, które można potraktować jako walory estetyczno-widokowe.
- żywotność (użytkowanie np. dla celów kulturalnych), aktualna funkcja (religijno – kultowa, turystyczna), udostępnienie i stan zachowania.

Grabiszewski [2007, s. 276] uporządkował procedurę w odniesieniu do zabytkowych układów urbanistycznych, jednak można ją odnieść na zasadzie analogii również do poszczególnych obiektów zabytkowych. Zaproponował on ustalenie rangi turystycznej na drodze uwzględnienia trzech jej składników, a mianowicie:

- a) wartości zabytkowej – rozumianej jako suma naukowej, artystycznej i historycznej wartości zabytku.
- b) jakości fizjonomicznej – która stanowi efekt oceny morfologii układu urbanistycznego, jest to cecha najbardziej subiektywna, będąca jednocześnie bezpośrednim i zasadniczym nośnikiem zainteresowania, wydawałoby się, że można ją odnieść do walorów estetyczno-widokowych, jednak przeczy temu doprecyzowanie autora, który stwierdza, że w przypadku zabytku cecha ta odpowiada stanowi jego zachowania,
- c) czynników funkcjonalno-organizacyjnych – które określają stan przygotowania zabytku do percepcji, determinują recepcyjność, a wynikają głównie ze stopnia i sposobu zagospodarowania turystycznego.

Kryteria oceny stosowane w ochronie zabytków i w ocenie jakości krajobrazu kulturowego mają nieco inny charakter niż proponowane przez specjalistów z zakresu geografii turystyki i innych autorów powiązanych z pracami Instytutu Turystyki. Geograf Myga-Piątek wymienia ich dziewięć [2007, s. 106-107], można jednak podjąć próbę ich uporządkowania zgodnie z propozycją Rogalewskiego (Tab.1). Wówczas w ramach oceny rangi artystycznej, historycznej i naukowej należałoby uwzględnić:

- dawność - określona wiekiem, czasem trwania,
- historyczność, czyli związek z wydarzeniami z przeszłości; a więc ranga zabytku jako pamiątki przeszłości, źródło wiedzy historycznej, dokumentu pewnych wydarzeń,
- autentyczność substancji, określana jako stopień przekształcenia lub przebudowania,

- wyjątkowość – rozumiana jako całkowita oryginalność i niepowtarzalność, niemająca odpowiednika w porównywalnej skali (ogólnopolskiej lub regionalnej).

W odniesieniu do więzi uczuciowych turystów z zabytkiem można by zakwalifikować następujące cechy zabytku opisane przez Mygę - Piątek [2007, s. 107]:

- treść (charakterystyczna dla danego kręgu kulturowego symbolika obiektu o wyrazistym „genius loci” o randze ogólnopolskiej lub regionalnej)
- wartość emocjonalna (np. społeczność lokalna w badaniach ankietowych wykazuje ściśle związki emocjonalne z miejscem, związki te dotyczą tylko wybranych grup społecznych i wiekowych lub związki przywiązania i przynależności zostały przerwane).

W ramach walorów estetyczno-widokowych można zakwalifikować:

- harmonię, rozumianą jako poczucie ładu i porządku oraz ciągłości funkcji,
- wartość estetyczną, przy czym autorka podkreśla, że walor ten niekoniecznie musi wiązać się z autentycznością; piękne bowiem mogą być elementy w pełni rekonstruowane; często w jej opinii „fałszerstwa” architektoniczne nobilitują przestrzeń w sensie estetycznym; piękna forma zwykle bowiem skłania do pielęgnacji i ochrony.

Ostatnie z wymienionych przez Mygę-Piątek kryteriów odnosi się do formy udostępnienia zabytku architektury, a dotyczy:

- wartości użytkowej, na przykład użytkowanie zgodnie z tradycyjną funkcją, które przynosi ekonomiczne korzyści; czy wykorzystywanie zgodnie z tradycyjną funkcją, które może jednak nie być ekonomiczne.

W odniesieniu do zawężonej grupy rezydencji pełniących funkcję hotelarską listę sześciu cech decydujących o ich atrakcyjności turystycznej zaproponował Rouba, posługując się podobnymi kryteriami [2010, s. 546]. Były to:

- wartość historyczna, wartość autentyczności i wartości unikalne, określające rangę artystyczną i historyczną obiektu,
- wartości estetyczna i krajobrazowa oceniające walory estetyczno-widokowe
- wartość usługowa.

Wśród najważniejszych czynników oddziałujących na klientów hoteli w obiektach zabytkowych wymienił on: budynek (kształt, rozmiar, kolor, wyposażenie i całościowe wrażenie) oraz jego otoczenie, będące tłem i uzupełnieniem, stanowiące z budynkiem nierozłączną całość.

Przy ocenie walorów krajoznawczych w świetle badań Przybyszewskiej-Gudelis, Grabiszewskiego i Iwickiego [1979, s. 30-31] uwzględnić należy, ogólnie rzecz biorąc, cztery elementy. Pierwszy odnosi się do wymienionych już wyżej kryteriów, a obejmuje on stan zachowania, stopień przystosowania do zwiedzania oraz sposób ekspozycji walorów. Drugi ma znaczenie praktyczne, określa bowiem układ przestrzenny walorów (czynnik ważny w aspekcie ich zagospodarowania lub przystosowania). Natomiast w ocenie rangi zabytku proponują oni odwołanie się do: istniejących klasyfikacji i waloryzacji walorów przeprowadzonych pod kątem potrzeb turystyki oraz innych klasyfikacji i opisów dotyczących walorów prowadzonych w pierwszym rzędzie dla celów pozaturystycznych, które stanowić mogą podstawę oceny rangi krajoznawczej (np. katalogi, wykazy, przewodniki, zawierające szczegółową charakterystykę wartości przedmiotów, obiektów, zespołów i zjawisk). Odpowiada to odwołaniu się do klasyfikacji w nurcie opisaną wcześniej atrakcyjności ideograficznej.

Niektórzy z autorów nawiązywali jednak w swoich badaniach i propozycjach waloryzacji do szerokiego pojęcia atrakcyjności turystycznej zabytków architektury. Na przykład Grabiszewski [2007, s. 272] uznał, że w procesie waloryzacji należy uwzględnić wyniki oceny rangi waloru (zabytku), a następnie cech ją modyfikujących. Ranga oznacza obiektywne znaczenie obiektu, podczas gdy atrakcyjność określa potencjalną zdolność waloru do stwarzania zainteresowania. Tym samym ranga waloru jest podstawowym, najważniejszym i koniecznym składnikiem jego atrakcyjności. Drugim, oprócz rangi turystycznej według tego autora wyróżnikiem atrakcyjności są elementy ją modyfikujące, czyli jej determinanty. Można do nich zaliczyć: całokształt dóbr materialnych, zjawisk, usług, informacji oraz działań, które determinują

zainteresowanie. Znaczenie mają tu czynniki takie jak dostępność komunikacyjna, zagospodarowanie turystyczne, usługi, inne walory oraz pozostałe cechy powodujące skojarzenia, działające na wyobraźnię, uświadamiające lub przypominające (reklama, moda, fakty historyczne, media). W literaturze przedmiotu przyjęło się określenie „cechy wspomagające atrakcyjność”, a więc podwyższające znaczenie waloru. Rouba [2010, s. 547] jako otoczenie obiektu rozumie cechy dostępności komunikacyjnej, łatwość dojazdu i odległość od centrów generujących ruch. Dostępność dla turystyki Orzechowska-Kowalska [1998, s. 202] traktowała jako dostępność komunikacyjną, czasową i informacyjną⁶⁰. Mikułowski [1978, s.18-20] podkreślał rolę dobrej dostępności komunikacyjnej i położenia przy trasach i w obszarach turystycznych jako bardzo istotnych elementów atrakcyjności krajoznawczej, gdyż uważał, że mogą one powodować, że obiekty o mniejszej wartości artystycznej będą cieszyć się większą popularnością niż zabytki o randze wyższej. W świetle badań Orzechowskiej-Kowalskiej [1998, s. 206] można spotkać się z inwersją tego zjawiska, gdy odległość może wystąpić jako element zwiększający atrakcyjność obiektu dla turystyki⁶¹.

Kołaczek [2000, s. 57] uważa, że znaczenie dostępności komunikacyjnej wraz z rozwojem motoryzacji będzie malało. Coraz większą rolę odgrywać będzie za to według niego promocja obiektu, podczas gdy najważniejszą cechą decydującą o atrakcyjności stanie się w przyszłości zagospodarowanie turystyczne zarówno obiektu, jak i miejscowości, w której się on znajduje. Zabytki odpowiednio przystosowane i udostępnione do zwiedzania przy zapewnieniu odpowiedniej informacji o nich powinny gwarantować powinny dużą frekwencję. Z kolei odpowiednia baza noclegowa i żywieniowa sprostać będzie musiała według niego oczekiwaniom coraz bardziej wymagającego turysty.

Znaczenie informacji i obsługi potwierdzali już w latach siedemdziesiątych Przybyszewska-Gudelis i współautorzy [1979, s. 80], według których dzieła architektury są związane ściśle z usytuowaniem i w oryginalnej formie mogą być oglądane tylko w miejscu swego posadowienia, co oznacza, że przypadkowa kolejność zwiedzania obiektów architektury, niezwiązana z chronologią ich powstania obniża jakość poznania, dlatego też powinno się zapewnić wysoki poziom oprowadzania wycieczek i udostępnić przewodniki.

Powyższe uwagi pozostają w koherencji z najnowszym ujęciem zabytku architektury jako produktu turystycznego, którego rdzeniem jest zapewnienie doświadczeń, doznań turystów, ale jego niezbędne elementy stanowią także infrastruktura, dostępność oraz właściwa organizacja, promocja i informacja [Kaczmarek i in. 2001, s. 160]. Uwzględnianie nich nie wchodzi w zakres pojęcia tradycyjnie rozumianej rangi zabytku, rozumianej jako wartość potencjału dla turystyki i wymaga poszerzenia listy kryteriów w ocenie atrakcyjności obiektu architektury już w kontekście funkcjonującej atrakcji turystycznej, co wykracza poza założenia artykułu.

4. Podsumowanie

W świetle przeprowadzonej analizy porównawczej literatury związanej z geografą turystyki, a dotyczącej oceny atrakcyjności turystycznej obiektu architektury, można sformułować kilka wniosków natury ogólnej.

Po pierwsze, sam proces waloryzacji zabytków architektury wywołuje wiele kontrowersji i według niektórych autorów jest wręcz niemożliwy do przeprowadzenia [Kozak 2010, s. 441]. Sama Przybyszewska-Gudelis i współautorzy [1979, s. 73] określili treści wchodzące w zakres

⁶⁰ dostępność komunikacyjna była przez Orzechowską-Kowalską określana jako odległość od centrum miasta, najbliższego przystanku komunikacji miejskiej i szlaku turystycznego; dostępność czasową określiła ona jako dogodność dla zwiedzania pory dnia i godziny udostępnienia obiektu, podczas gdy dostępność informacyjna obiektu oznacza według autorki jego oznakowanie, opatrzenie tablicami informacyjnymi, spopularyzowanie w literaturze przewodniczej, wydawnictwach specjalistycznych etc. oraz dostępność obsługi przewodniczej w obiekcie

⁶¹ jak miało to miejsce w przypadku kościoła Arka Pana w Krakowie;

pojęcia atrakcyjności turystycznej jako niezmiennie złożone, o względnych wartościach i różnym znaczeniu. Według Lijewskiego i współautorów [1985, s. 93] „ocena zabytków architektury i budownictwa jest w porównaniu z oceną innych rodzajów walorów krajoznawczych sprawą najtrudniejszą. Stanowi o tym ich duża liczebność, zróżnicowany układ zgrupowań przestrzennych oraz nieadekwatność kryteriów oceny wartości naukowej wobec kryteriów oceny w aspekcie turystycznym”.

Po drugie, wiele z proponowanych kryteriów jest niejasnych, wymaga doprecyzowania i stworzenia metody oceny punktowej bądź opisowej, przy czym często mają one kontrowersyjny charakter (czy np. znaczna kubatura podnosi efekty estetyczno-widokowe, czy wręcz przeciwnie utrudnia zagospodarowanie obiektu na cele turystyczne lub inne, podnosząc koszty remontu i ograniczając zakres dostępnych funkcji?). W ostatnich latach pojawiły się opracowania poddające w wątpliwość dotąd uznawane i często stosowane kryteria. Dyskusja taka rozgorzała na przykład wokół wartości autentyzmu [Kozak 2010] czy wpływu rangi artystycznej obiektu na jego atrakcyjność turystyczną w oczach turystów [Szelezynger 1998].

Po trzecie, wydaje się, że zakres cech nie został wyczerpany, gdyż na przykład wpływ na atrakcyjność zabytku architektury może mieć typ obiektu, gdyż cechuje go różny stopień okazałości, monumentalności czy wyeksponowania w krajobrazie a także powszechności występowania (np. zamki a kamienice miejskie). Powinno się więc porównywać tylko obiekty należące do tej samej kategorii, jak np. kościoły czy obiekty architektury rezydencjonalnej ze względu na podobieństwo cech i adekwatność proponowanych kryteriów oceny [Deja 1980, s. 211].

Po czwarte, należy uwzględnić złożoność obiektów architektury. Literatura wyróżnia obiekty, zespoły i kompleksy krajoznawcze [Przybyszewska-Gudelis i in. 1979, s. 56-59]. W przypadku występowania obiektu w zespole, na jego rangę powinny składać się oceny częściowe wszystkich elementów lub powinny one obejmować wszystkie cechy, np. przyrodnicze w przypadku parków i ogrodów towarzyszących zabytkom. Podobne znaczenie dla atrakcyjności obiektu może mieć jego bezpośrednie otoczenie i sąsiedztwo w szerokim znaczeniu, jak na przykład typ krajobrazu czy występowanie innych walorów krajoznawczych w okolicy. Mikułowski wyróżnił na przykład małe, średnie i duże zgrupowania zabytków, co również wydaje się mieć znaczenie ze względu zarówno na otoczenie obiektu, pozwalające zobrazować jego pierwotne znaczenie i funkcję, jak i celowość podjęcia podróży do miejscowości, gdzie można przy jednorazowym wysiłku i poniesionych kosztach zapoznać się z większą liczbą obiektów architektury. Na przykład Przybyszewska-Gudelis i współautorzy [1979, s. 83] przyznali, że w przypadku walorów krajoznawczych w krajobrazie otwartym powinno się uwzględniać:

- położenie geograficzne, konfigurację terenu, sąsiedztwo interesujących zespołów krajobrazowych,
- widoki panoramiczne z dróg dojazdowych
- istnienie, dostępność i atrakcyjność widoków z obiektów (zespołów) na okolicę

W krajobrazie wewnętrznym natomiast znaczenie mają:

- wewnętrzne osie, punkty i pola widokowe miejscowości pozwalające na pełną percepcję walorów,
- właściwe kompozycyjne układy funkcjonalne
- istnienie charakterystycznych (niekiedy symbolicznych) obiektów przestrzennych.

W podobny sposób na proces przyjazdu do miejscowości i pobytu w niej, między innymi efektywność zwiedzania oraz wzmocnienie procesu percepcji może wpływać struktura przestrzenna miejscowości i regionu, między innymi jej usytuowanie topograficzne i układ funkcjonalno-przestrzenny [Przybyszewska-Gudelis i in. 1979, s. 87].

Podsumowując, poczynając od 1974 roku powstało w polskiej literaturze geografii turystyki kilkanaście propozycji waloryzacji obiektów architektury na potrzeby turystyki z wykorzystaniem metody bonitacji punktowej, które autorka uporządkowała, proponując podział na pięć głównych kategorii kryteriów (Tab.1). Mogą one stanowić punkt wyjścia analizy atrakcyjności obiektów

architektury. Tematyka ta nie została jeszcze opracowana w sposób kompleksowy, uwzględniający różnorodność typów architektury oraz także propozycje innych środowisk naukowych, jak chociażby architektów krajobrazu i wymaga dalszych badań, obejmujących także opinie i sposób percepcji samych turystów.

Bibliografia

- Bartkowski T., 1971, *O metodyce oceny środowiska geograficznego*, Przegląd Geograficzny t.43, z.3, Warszawa, s. 263-281
- Deja W., 1980, *Ocena atrakcyjności turystycznej obiektów architektonicznych*, Monografie AWF w Poznaniu, Poznań, 129, s. 201-220
- Fedyk W., Cieplik J., Smolarski T., Gruszka I., 2014, *Atrakcyjność turystyczna i komercjalizacja wybranych obiektów turystycznych w opinii specjalistycznej grupy konsumentów*, Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław, 46, s.3–15
- Genga W., 1974, *Stan ochrony zabytków architektury a kształtowanie kulturowego krajobrazu Polski*, Teka Komisji Architektury i Urbanistyki, t.8, s. 99 -106, Warszawa
- Grabiszewski M., 2007, *Przesłanki waloryzacji turystycznej zabytkowych układów urbanistycznych*, [W:] Zeszyty Naukowe WSG w Bydgoszczy, t.6, Seria Turystyka i Rekreacja nr 4, Bydgoszcz, s. 263-278
- Hargrove C.M., 2002, *Heritage Tourism CRM* No 1, 10, s. 10-11 [on-line]: <http://files.umwblogs.org/blogs.dir/8190/files/2013/09/hargrove-cheryl.pdf>; dostęp: 2014-12-01
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2010, *Produkt turystyczny. Pomyśl, organizacja, zarządzanie*, PWE, Warszawa
- Kołaczek J., 2000, *Problemy oceny atrakcyjności turystycznej zabytków architektury rezydencjonalnej*, w Acta Universitatis Wratislaviensis No 2269 Studia Geograficzne T.74, Wrocław, s. 51-60
- Konwencja o Ochronie Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego*, UNESCO, 1972, Dz.U.76.32.190 [on-line]: http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_swiatowego_dziedzictwa.pdf; dostęp: 2014-11-05
- Kostrowicki A.S., 1970, *Zastosowanie metod geobotanicznych w ocenie przydatności terenu dla potrzeb rekreacji i wypoczynku*, Przegląd Geograficzny t.42, z.4, Warszawa, s. 631-645
- Kowalczyk A., 2001, *Geografia turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Kowel-Lejkowska (red.), *Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym*, Gdańsk-Warszawa: 101-110
- Kozak M. K., 2010, *Autentyzm walorów jako mit współczesnej turystyki*, Autokreacja poprzez turystykę, Wydawnictwo Edukacja, Wrocław, s. 439-452
- Kruczek Z., 2002, *Atrakcje turystyczne. Metody oceny ich odbioru – interpretacja* Folia Turistica, nr 13, Kraków, 37- 61
- Kruczek Z., 2011, *Atrakcje turystyczne. Fenomen, typologia, metody badań*, Monografia nr 10, Proksenia, Kraków
- Kryteria wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa*, [on-line]: <http://www.nid.pl/idm,150,kryteria-wpisu-na-liste-swiatowego-dziedzictwa.html>; dostęp: 2014-05-01
- Lew A.L., 1987, *A Framework Of Tourist Attraction Research*, Annals of Tourism Research, Vol 14., s. 553-575
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2008, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa
- Łoziński J., Miłobędzki A., 1967, *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Wydawnictwo Polonia, Warszawa
- Middleton V.T.C., 1996, *Marketing w turystyce*, PAP, Warszawa
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Wyd. GWSHM, Gniezno Proksenia
- Mikos von Rohrscheidt A., 2010, *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Wyd. Proksenia, Kraków

- Mikułowski B., 1976a, *Zabytki architektury jako walory krajoznawcze na tle zasobów turystycznych Polski*, (praca doktorska), Wrocław (maszynopis)
- Mikułowski B., 1976b, *Wstępna ocena walorów krajoznawczych*, Czasopismo Geograficzne, nr 47, z.3, s. 237-253
- Mikułowski B., 1978, *Zabytki architektury w turystycznej gospodarce przestrzennej kraju*, Czasopismo Geograficzne, nr 49, z.1, s. 17-32
- Mileska M.I., 1963, *Regiony turystyczne Polski*, IG PAN, Prace Geograficzne nr 43
- Myga-Piątek U., 2007, *Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych*, Kistowski M. i Kowel-Lejkowska B. (red.), *Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym*, Gdańsk-Warszawa, s. 101-110
- Nespiak D., 1975, *Zagadnienie atrakcyjności i wartości zabytków architektury i budownictwa dla turystyki krajoznawczej*, Instytut Turystyki, Wrocław (maszynopis)
- Nowacki M., 2000a, *Atrakcje turystyczne, dziedzictwo i jego interpretacja – jako produkt turystyczny*, Turyzm, Tom 10, z.1, Warszawa, s. 112-120
- Nowacki M., 2000b, *Analiza potencjału atrakcji krajoznawczych na przykładzie Muzeum Narodowego w Szreniawie*, Problemy Turystyki, nr 23 (1-2), s. 45-60
- Nowacki M., 2002, *Ocena jakości produktu atrakcji turystycznej z wykorzystaniem metody SERVQUAL*, Turyzm, Łódź: 12 (1), s. 55-73
- Nowacki M., 2007, *Metody i kierunki badań atrakcji turystycznych*, Problemy Turystyki, nr 1-4, Warszawa, s. 59-72
- Nowacki M., 2009, *Quality of visitor attractions, satisfaction, benefits and behavioural intentions of visitors: verification of a model*, International Journal of Tourism Research, 11, z.3, s. 297-309
- Orzechowska-Kowalska K., 1998, *Próba określenia dostępności obiektów sakralnych Krakowa dla turystyki*, Zeszyty Naukowe AWF Kraków, nr 75, Kraków, s. 201-214
- Potocka I., 2009, *Atrakcyjność turystyczna i metody jej identyfikacji*, Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Tom III. Walory i atrakcje turystyczne. Potencjał turystyczny. Plany rozwoju turystyki, Młynarczyk Z., Zajadacz A., (red.), *Seria Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace Nr 3*, Uniwersytet Im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, s.19-31, [on-line]: <http://turystyka.amu.edu.pl/tomy/tir3.pdf>, dostęp: 2014-12-12
- Program opieki nad zabytkami powiatu jaworskiego na lata 2009 - 2012*. 2009, Zarząd powiatu w Jaworze, Jawor [on-line]: http://www.spjawor-bip.pbox.pl/public/get_file_contents.php?id=88235; dostęp: 2015-02-02
- Pruszyński J., 1989, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza. Organizacja. Prawo*. PWN, Warszawa
- Przybyszewska-Gudelis R., Grabiszewski M.A., Iwicki S., 1979, *Problematyka waloryzacji i zagospodarowania turystycznych miejscowości krajoznawczych w Polsce*, IT, Warszawa
- Przyłęcki M., 1980, *Historyczne i artystyczne walory dóbr kultury w programach zagospodarowania turystycznego Dolnego Śląska*, Rocznik Dolnośląski t.7, s. 129-145
- Rogalewski O., 1974, *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwa Szkolno-Pedagogiczne, Warszawa
- Rouba R., 2010, *Przyczynek do dyskusji nad oceną atrakcyjności obiektów zabytkowych*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Nr 590, Ekonomiczne problemy usług nr 52, Potencjał turystyczny. Zagadnienia przestrzenne, Szczecin, s. 545-556
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami*. Dz.U. 1928 nr 29 poz. 265 [on-line] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19280290265>; dostęp 2012-08-20
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, 2007, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Spis zabytków architektury*, 1964, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Warszawa
- Szlezzynger J., 1998, *Wybrane muzea Krakowa w odbiorze turystów i zwiedzających (w świetle badań pilotażowych 1995, 1996). Zarysowanie problemu*, Zeszyty Naukowe AWF w Krakowie nr 75, Kraków, s. 191-200
- Tomczyk A., 2005, *Atrakcyjność turystyczna regionu – aspekt teoretyczny oraz praktyczne zastosowanie jednej z metod jej oceny*, Problemy Turystyki, nr 3-4, Warszawa, s. 19-35
- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury i muzeach*. Dz.U. 1962 Nr10 poz.48 [on-line] isap.sejm.gov.pl/Download.jsessionid...?id=WDU19620100048... dostęp: 2014-04-24
- Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Dz. U. z dnia 17 września 2003 r. <http://www.zabytki.pl/sources/prawo/ustawa.html>; dostęp: 2014-04-22

- Warszyńska J., 1970, *Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej (Zarys metody)*, Zeszyty Naukowe UJ nr 249, Prace Geograficzne, z.27, Kraków, s. 103-114
- Warszyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa
- Wyrzykowski J., 1986, *Geograficzne uwarunkowania rozwoju urlopowej turystyki wypoczynkowej w Polsce*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Wrocław nr 935, Studia Geograficzne nr XLIV, Wrocław
- Zabytki architektury i budownictwa w Polsce, 1971-73*, Charatyńska M. (red.), Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria A, tom VII, Ministerstwo Kultury i Ochrony Zabytków, Ośrodek Dokumentacji Zabytków (Wydawnictwo obejmuje 17 zeszytów wojewódzkich wg danego podziału administracyjnego)
- Zajadacz A., Śniadek J., 2009, *Ocena potencjału turystycznego*, Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Tom III. Walory i atrakcje turystyczne. Potencjał turystyczny. Plany rozwoju turystyki, Młynarczyk Z., Zajadacz A., (red.), Uniwersytet Im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace Nr 3, Poznań, s.35-60, [on-line]: <http://turystyka.amu.edu.pl/tomy/tir3.pdf>, dostęp: 2014-12-12

Źródła internetowe:

[http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych; Program...2009](http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych;Program...2009)

Criteria of evaluation of tourist attractiveness of architectural monuments based on the literature review

Key words: architectural monuments, cultural attractions, valorization.

Summary

The methods of evaluation of tourist attractiveness have been reviewed at the beginning of the article, followed by the comparative analysis of criteria applied for valorisation of tourist attractiveness of architectural monuments. This part was based on the research literature from within the discipline of tourism geography. The criteria have been critically assessed and put together in the form of the table whereas being grouped into five larger categories. The remarks and conclusions drawn referring to the future directions of the research over the evaluation of cultural attractions such as architectural monuments for tourism have been formed in the last part of the article.

Tab.1. Analiza porównawcza kryteriów oceny atrakcyjności turystycznej zabytku architektury według różnych autorów - kategorie kryteriów zaproponowane przez autorkę.

KATEGORIE KRYTERIÓW	Rogalewski (1974)	Nespiak (1975)	Mikułowski (1976)	Przybyszewska-Gudelis et al. (1979)	Przyłęcki (1980)	Orzechowska-Kowalska (1998)	Grabiszewski (2007)	Myga-Piątek (2007)	Rouba (2010)
1. Ranga artystyczna	Ranga (artyst., hist. i nauk. wartość)	Wartość nauk. i artystyczna	Walory architektoniczne,	Wyrazistość cech stylowych; Nowatorstwo rozwiązań techn. Czytelność układu zabytkowego;	Czas powstania Rozpoznanie autorów i rodowodu artyst.	Forma architektoniczna Autentyzm Unikalność Zgromadzenie dzieł sztuki	Wartość zabytkowa (suma nauk., artyst. i hist.wartości zabytku)	Dawność Historyczność Autentyczność wyjątkowość	Wartości unikalne
2. Wartość historyczna		Wartości historyczne związane z wydarzeniami, osobistościami	Wiek Związek z wydarzeniami hist. Związek z instytucjami i wybitnymi osobistościami	Interesujące podania hist. lub legendy Atmosfera (detal arch., oświetlenie)	Interesujące podania hist. lub legendy	Tradycja Specyficzna atmosfera (przestrzeń duchowa, symb.)		Treść (symbolika)	Wartość hist.; Wartość autentyczności
3. Wartość emocjonalna	Więź uczuciowa turystów z zabytkiem							Wartość emocjonalna	
4. Walory widokowe	Walory estetyczno-widokowe (usytuowanie w krajobrazie, ukształtowanie bryły, osobliwości form)		Usytuowanie w krajobrazie; założenia przestrzenne rozmiary obiektów;	Usytuowanie obiektu Spektakularność form i zjawisk Osobliwości i cechy unikalne Monumentalność i znaczna kubatura		Czytelność i dekoracyjność		Wartość estetyczna Harmonia	Wartość estetyczna Wartość krajobrazowa
5. Stan zachowania i dostępność	Forma, w jakiej udostępnia się go turystyce (stopień zachowania, stan techn., sposób ekspozycji itp).	Stan zachowania	Stan zach. Stan zachowania i wyposażenia wnętrza;	Dobra dostępność zwiedzania Stopień zachowania		Żywotność (użytkowanie dla celów rel. i kult.) Aktualna funkcja (rel.-kultowa, tur.) Udostępnienie Stan zachowania	Jakość fizjonomiczna (stan zach.) Czynniki funkcjonalno-organizacyjne (stopień i sposób zag.)	Wartość użytkowa	Wartość usługowa

artyst.- artystyczna, estet.- estetyczne, kult.-kulturalna hist.-historyczna, nauk.-naukowa, symb.-symboliczna; zagosp.-zagospodarowanie.

Źródło: opracowanie własne